

Werken aan burgerschap: zet in op schoolcultuur en een veilige oefenplaats

Hoe kun je werken aan goed burgerschapsonderwijs door te investeren in een sociale veilige oefenplaats en de schoolcultuur?

Bij het versterken van burgerschapscompetenties van leerlingen zijn twee aspecten belangrijk:

1. Een doelgericht en planmatig curriculum
2. Een schoolcultuur waarin democratische spelregels worden voorgeleefd en de basiswaarden zijn verweven, waardoor er een veilige oefenplaats ontstaat.

Burgerschap geef je niet alleen vorm in het onderwijsprogramma. Je brengt het vooral ook in praktijk. Je vormt leerlingen met alles wat je doet en laat. Welk gedrag laat je zien? Hoe ga je om met pestgedrag? Hoe maak je lastige onderwerpen bespreekbaar?

Wettelijk kader

De genoemde twee kanten van werken aan goed burgerschapsonderwijs vind je ook terug in het [wetsvoorstel](#) dat nu bij de Eerste Kamer voorligt.

Het eerste lid gaat over het formele leren; het onderwijs richt zich herkenbaar op het bijbrengen van:

1. kennis over en respect voor de democratie en rechtstaat;
2. kennis van, inzicht in de werking van en respect voor de achterliggende basiswaarden: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit;
3. sociaal maatschappelijke competenties;
4. kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid.

Het tweede lid gaat over het bieden van een respectvolle oefenplaats waarin actief geoefend kan worden met de basiswaarden en burgerschapsvaardigheden geïnternaliseerd kunnen worden. Het gaat om burgerschap als integraal onderdeel van de schoolcultuur. Het gaat om het ontwikkelen van een schoolcultuur waarin de volgende regels minimaal gehanteerd en voorgeleefd worden:

- vrijheid van meningsuiting
- gelijkwaardigheid en het afwijzen van discriminatie
- verdraagzaamheid en het afwijzen van onverdraagzaamheid
- onderling begrip
- autonomie van leerlingen.

Als je de democratische spelregels voorleeft en dit laat samensmelten met de regels en waarden vanuit de identiteit van de school, creëer je een omgeving waarin leerlingen gestimuleerd worden en de gelegenheid hebben actief te oefenen met burgerschapsvaardigheden.

“Hoe komen deze basiswaarden in je schoolcultuur naar voren?”

Respectvolle, veilige oefenplaats

Stichting School & Veiligheid helpt scholen te werken aan een sociaal veilig klimaat waardoor zij een veilige respectvolle oefenplaats kunnen bieden aan hun leerlingen. Werken aan sociale veiligheid gaat verder dan het tegengaan van onveiligheid. Als kinderen zich veilig voelen op school kunnen zij zich beter ontwikkelen. Zij mogen het gevoel krijgen dat ze er bij horen, zich geaccepteerd, gezien en gehoord voelen, - kortom - dat ze zichzelf kunnen zijn om later, als ze volwassen zijn, weten hoe zij verantwoordelijkheid kunnen nemen in onze samenleving. Dit is ook de kern bij burgerschapsvorming.

School is niet per definitie een plek waar alles perfect moet zijn en waar altijd alles goed moet gaan. Het mag ook een plek zijn waar je fouten mag maken en waar je mag oefenen voor het 'eggie'. Het mag een veilige plek zijn waar ruimte is voor een andere mening. Een ontmoetingsplek waar bubbels kunnen worden opengebroken en waar nieuwsgierigheid wordt gestimuleerd.

Burgerschapsonderwijs kan ook gezien worden als een houding waar iedere leraar in ieder lesuur en in ieder contact met leerlingen mee bezig kan zijn. Daarbij is het belangrijk dat juist ook voor leraren een omgeving wordt gecreëerd waarin zij zich veilig voelen om bijvoorbeeld met leerlingen in gesprek te gaan.

Er zijn een aantal zaken nodig om de veilige respectvolle oefenplaats voor burgerschap te maken:

1. **Spreek** (als bestuur en team) **verwachtingen naar elkaar** uit en maak deze expliciet.
2. **Zorg voor scholing** zodat leraren weten hoe zij bijvoorbeeld een discussie kunnen leiden over een controversieel onderwerp. Het zelfvertrouwen vergroten op pedagogisch vlak helpt bij het handelen in spannende situaties.
3. **Leraren mogen zich gesteund voelen** door hun schoolbestuur, zodat zij een vangnet voelen. Dan kunnen zij dat ook zijn voor hun leerlingen.
4. **Neem de tijd**, kijk naar wat er allemaal al is.
5. **Blijf samen onderzoeken en ontwikkelen**. Het is een continue proces. Burgerschap is voor iedereen anders. Het hangt heel erg samen met gebeurtenissen in de maatschappij.
6. **Blijf elkaar ontmoeten**.

Invloed van gedrag

In dit filmpje van [MindFuck?!](#) wordt duidelijk dat er snel ongeschreven gedragsregels ontstaan die een cultuur vormen (ook in een school). Zo doen we het hier. Dit zijn geautomatiseerde gedragingen die overgenomen worden en niet meer bevestigd. Als je bewust wordt van dit gedrag, kun je pas wijzigingen aan brengen. Ten tweede maakt het duidelijk dat de invloed van voorbeeldgedrag groot is. Gedrag wordt snel overgenomen.

Gedrag is professioneel als het:

Bijdraagt aan de doelen van de school: hoe je wilt zijn en waar je naar toe werkt en leidt tot toename van sociale veiligheid.

Heb het er dus steeds samen over en ben nieuwsgierig:

- Hoe gaan we met elkaar om binnen de school?
- Hoe leren onze leerlingen actief oefenen met basiswaarden en burgerschapscompetenties?
- Wat zijn de regels en afspraken binnen de school?
- Wat stralen we uit in de omgang met elkaar? En met ouders?
- Hoe gaan we met elkaar om als iets botst of schuurt?
- Spreken we elkaar aan op regels?
- Staan we open voor mening van anderen?

Beïnvloeden van de schoolcultuur

Door cultuur terug te brengen naar het zichtbare en hoorbare gedrag in de school en de effecten hiervan op collega's, leerlingen en ouders, krijgen we zicht op ingrediënten om de schoolcultuur te professionaliseren en daarmee de oefenplaats voor burgerschap.

Er zijn verschillende knoppen om aan te draaien:

Knop 1: De koers

Creëer een gezamenlijke overtuiging. Welke verbindende waarden bepalen het gedrag in de school? Onderscheid doelen en bedoeling. Twee kernvragen die kunnen helpen:

- Wat voor gemeenschap wil je zijn?
- En waar werk je naartoe?

Maak geen ronkende tekst, maar zet in op een doorvoelde bedoeling. Begin eens met de vraag waar het filmpje van [School & Veiligheid](#) mee start: "waarom geef jij eigenlijk les?"

Maak met elkaar een eigen verhaal door met elkaar in gesprek te gaan. Dit is een zogenaamd 'traag proces'. Het vraagt veel en continue praten met elkaar. Zo krijg je zicht op de verbindende waarden en kent iedereen deze (bedoeling). Ook is er een gedeelde stip aan de horizon (doelen). Hou deze geregeld opnieuw tegen het licht. Dit hoeft geen abstract gesprek te zijn, maar kan gevoed worden door de alledaagse praktijk. Het vraagt wel om even los te komen van de drukke praktijk van lesgeven en begeleiden van leerlingen. Het vraagt om vanuit de praktijk opnieuw de visie en waarden van de school onder de loep te nemen en te vertalen naar gedrag. Door dit expliciet te maken, wordt het mogelijk er in te sturen en elkaar aan te spreken.

Drie instrumenten van School & Veiligheid die kunnen helpen.

1. [Gedragen Gedrag](#): je gaat spelenderwijs in gesprek met elkaar over alledaagse gedrag in de school. Is het acceptabel of niet? Zou je ingrijpen en hoe? Zo komt er zicht op ongeschreven regels die gelden binnen het team of de school. Lees meer [>>>](#)
2. [Pas op de Plaats](#): de school is geen ommuurde plek. Wat zijn aanknopingspunten in de eigen context? Welke maatschappelijke thema's spelen er bijvoorbeeld in jouw school. Bij de ene school is klimaat een thema dat leeft, waar dat bij een ander de Black Lives Matter demonstraties zijn. Deze tool helpt je de context van de school in beeld te brengen waardoor krachten en uitdagingen zichtbaar worden. Daarnaast zijn er verschillende themakaarten om te bespreken. Lees meer [>>>](#)

3. [De StruisvogelSessie](#): dit is een toolkit die vertrekt vanuit morele dilemma's waar je in de praktijk tegenaan loopt. In de drie stappen 'praten', 'duiden', 'doen' reis je van het persoonlijke referentiekader naar de bredere context en bepaal je uiteindelijk met elkaar de handelingsrichting. Bekijk de toelichting [>>>](#)

Knop 2: Sociale veiligheid voor iedereen

Een voorbeeld(school)cultuur is een gezamenlijke opdracht. Goed samen leven en werken in de school gaat hand in hand met het steeds blijven kijken naar het eigen gedrag.

Breng gewenst gedrag voor het voetlicht, benoem en bekrachtig dit, maak het expliciet zodat anderen hier een voorbeeld aan kunnen nemen. Als je hier steeds bewust mee bezig bent, werk je mede aan een positieve cultuur.

Denk ook na over hoe leraren en leerlingen kunnen participeren;

1. Betrokken **Meeleven**
2. **Meehelpen** of **Meedoen**
3. **Meedenken** en/of **Meebeslissen**

Het bevorderen van participatie in het onderwijs begint met realiseren dat leerlingen gewoon al participeren/burger zijn, of we dat nu willen of niet. De mate waarin je leerlingen participeren, is sterk afhankelijk van de ruimte die ze krijgen en in hoeverre ze uitgedaagd worden die ook te benutten. Participeren leidt tot meer participatie.

Als je het gevoel krijgt dat het ertoe doet wat je denkt en dat je mening gewaardeerd wordt - of deze nu voor of tegen is - leidt tot meer verantwoordelijkheidsgevoel.

Democratisch samenleven (leraren, leerlingen en hun ouders) is niet alleen gedreven door onze eigen individuele wensen en verlangens, maar steeds weer hoe deze zich verhouden tot die van anderen.

Knop 3: Staan voor de sociale norm en elkaar aanspreken op gedrag

Je kunt ook de schoolcultuur beïnvloeden door gedrag dat niet bijdraagt aan de doelen of sociale veiligheid, begrenzen. Helder en vriendelijk. Je gaat dan actief staan voor de sociale norm. Discrimineren, haat zaaien, oproepen tot geweld, uitsluiten en kwetsen mag niet.

Let wel, de norm mag wel ter discussie staan. Botsen en schuren mag. Juist waar het wringt ontstaan mooie leermomenten voor burgerschap. Door begrenzen creëer je veiligheid voor (controversiële) gesprekken. Door uit te nodigen blijf je in contact en kun je achterhalen wat een leerling drijft om bepaalde dingen te zeggen of te doen. Let op, soms moet je dit gesprek niet doen in de groep. Immers, alles wat je aandacht geeft groeit. Als je een leerling uitnodigt om meer te zeggen over een heftige uitspraak waarmee hij een hele groep wegzet bijvoorbeeld, dan creëert dat een podium voor die mening en het creëert onveiligheid voor enkele leerlingen. Mocht de tijd beperkt zijn om ook andere perspectieven podium te geven, kies er dan voor het na de les te doen.

Mocht je graag willen oefenen, dan is deze gratis training iets voor jou:

Knop 4: Reflectie op eigen gedrag

Internationaal onderzoek toont aan dat de houding en het handelen van leraren de sleutel blijken te zijn in de overdracht van waarden, vaardigheden en attitude.

Leraren zijn rolmodel. Leren functioneren in een democratische samenleving vindt niet alleen mondeling en formeel plaats door kennisoverdracht, maar ook informeel en impliciet. Denk aan zaken als schoolbeleid, de bejegening van leerlingen en de onderlinge omgang tussen de betrokkenen bij het onderwijs (leraren, bestuurders, ondersteuners en vrijwilligers).

Invloed heb je op aanspreken, en op reflecteren op jezelf. Dat is je cirkel van invloed. Dit is spannend en vraagt lef.

Reflectie is niet per se iets wat je alleen doet maar juist samen. Een mooie vorm om dit te doen is **intervisie** of door leerlingen te vragen wat ze leren als ze naar jou kijken?

Docenten denken vaak dat ze voor de klas een neutrale houding aannemen. Uit onderzoek blijkt echter dat écht neutraal zijn bijna niet mogelijk is. Iedereen heeft (onbewuste) vooroordelen en aannames die het handelen en denken beïnvloeden. Je daarvan bewust zijn, kan al genoeg zijn om een professionele middenpositie in te nemen. Maar dat vraagt tijd voor reflectie:

- Liet ik net te veel mijn mening gelden?
- Trok ik net te snel een conclusie?
- Heb ik dat wel goed gezien?
- Was wat ik net deed wel handig?
- Waarom doe ik dat eigenlijk zo?
- Wat betekent een professionele 'neutrale houding' voor ons?
- Op welke momenten nemen wij tijd om na te denken?

Allemaal vragen op het grensvlak van persoonlijke en professionele identiteit en handelen.

Werken aan burgerschap als integraal onderdeel van de schoolcultuur

Burgerschap is geen vak, maar het is integraal onderdeel van de schoolcultuur. Daar zit de sleutel voor succes. Je beïnvloedt de cultuur door elkaar aan te spreken op de norm die je afspreekt, die je leidend laat zijn.

Kijk bij het werken aan goed burgerschapsonderwijs niet alleen naar het primaire proces van lesgeven en begeleiden van leerlingen. Het podium waar je als leerkracht op staat is groter dan de klas. Ook van hoe je met een ouder het gesprek voert waar een leerling bij staat, leert een leerling. Ook hoe je elkaar als leraren scherp houdt en aanspreekt of hoeveel ruimte er is voor leerlingen om invloed en inspraak uit te oefenen, is voorbeeldmatig.

Kijk ook naar de omgangscultuur. Deze komt door drukte snel in de verdrinking, maar er liggen kansen en dat begint bij ruimte maken en praten. Niet abstract, maar vanuit de praktijk.

“Als de omgangscultuur, het lesprogramma en je eigen onderzoekende, nieuwsgierige en reflectieve houding congruent zijn, leef je burgerschapsvorming voor en heb je een oefenplaats en cultuur waar burgerschapscompetenties in de praktijk geoefend kunnen worden.”